Анатолий ЮМАН

Тăванлăх вăрттăнлăхĕ

Ухсай Яккăвĕ çинчен эпĕ чи малтан Тăван çĕршывăн аслă вăрçи пуçланнă çул хамăра вĕрентнĕ Ольга Васильевна Нагорновăран илтнĕччĕ. Вăл Ульяновскри учительсем хатĕрлекен И.Я.Яковлев ячĕллĕ педучилищĕре пĕлӳ илнĕ чух чăваш студенчĕсене шăпах Яков Гаврилович тăван чĕлхепе литературине вĕрентнĕ иккен.

– Уроксенче вăл пире час-часах «Халăхăн ылтăн кĕнеки» поэмин сыпăкĕсене вуласа кăтартатчĕ, – тесе аса илнине астăватăп.

Ухсай Яккăвĕ хăйĕн çав поэмине 1937 çулта çырнă. Çĕнĕ хайлавĕ часах хрестоматие те кĕнĕ. Ун чухне çирĕм ултăри поэт темиçе кĕнеке авторĕ пулнă ĕнтĕ. Вăл кунта чылай çĕнĕ сăвă-поэма хайлать, малашне çырмалли валли паха материал пухать. Ахальтен мар вăрçăччечнхи тапхăрта алли витĕр çулсерен 3-4 кĕнеке шăранса тухнă: «Вут чĕлхе», «Телей çинчен хунă юмах», «Пуканесен бригади», «Ял хыпарĕсем», «Сăсар çĕлĕк» сăвă пуххисем, «Ĕмĕт» ятлă малтанхи романĕ, «Тутимĕр» трагедийĕ, «Константин Васильевич Иванов» монографийĕ т.ыт.те. Кунтах Лениниана çуралать.

Класран класа куçса пынă май чăваш литератури урокĕсенче Ухсай Яккăвĕн сăввисем час-часах тĕл пулма пуçларĕç. Вĕсем çăмăллăн вуланатчĕç, асра юлатчĕç: «Карлав аври касмашкăн кайрăм...» е тата «Юратрăм эп, хирсем, сире...» Кам пĕлмест пулĕ «Саккун тесен сехре хăпатчĕ, чĕтретчĕ пирĕн ӳтĕмĕр» йĕркесене!

Вăрçă çулĕсенче çаплах манăн алла «Ĕмĕт» романĕпе «Ял хыпарĕсем» сăвă кĕнеки лекнĕччĕ.

Аслăрах классенче «кĕнеке чирĕ» ытларах та ытларах çулăхрĕ. Чăвашла кĕнекесем библиотекăсенче сахалччĕ, çавăнпа камăн алне мĕн лекнĕ, çавна тытса вулаттăмăр. Чи юратнă калавсемпе сăвăсене эпĕ ятарласа тунă хулăн тетраде çыра-çыра илеттĕм. Вăрçă çулĕсенчех пирĕн яла «Илемлĕ литература» журналăн (кайран вăл «Тăван Атăл» ятпа тухма пуçларĕ)

АСĂНУ

çĕнĕрен тухма пуçланă малтанхи номерĕсем килсе çитрĕç. Унта, паллах, «танкист-гвардеец, ялан хаваслă капитан» Ухсай Яккăвĕ çырнă сăвăсемпе поэмăсем те манăн кĕтнĕ киленӳсем пулнă. Часах шкул библиотекине вăрçă çулĕсенче тата ун хыççăн тухнă çӳхе хуплашкаллă кĕнекесем килме пуçларĕç. Эпир вĕсене пурне те пĕр сиктермесĕр, каçса кайсах вуласа пыраттăмăр.

Вăта Тимĕрçенти вăтам шкулта вĕреннĕ чухне маншăн тепĕр кĕтменлĕх пулчĕ: пирĕн истори учителĕ Андрей Иванович Ирбахтин, Ульяновск облаçĕнчи Тереньга районĕнчен тухнă чăваш, Чĕмпĕрти чăваш шкулĕнче Ухсай Яккăвĕпе пĕрле ĕçлесе пурăннăскер пулса кайрĕ. Ун чухне поэт ячĕ тăван литературăмăрти чи сумлă ятсенчен пĕриччĕ ĕнтĕ. Вăл çырнă çĕнĕ сăвăсемпе поэмăсем хаçат-журналта та, уйрăм кĕнекен те тухсах тăратчĕç. Поэт мухтавĕпе чапĕ çĕршыв талккăшĕпех çĕкленсе çитнĕччĕ.

– Куратăп-ха, манăн çамрăк тус час-часах Ульяновскри Ленин музейне кайса çӳрет, Владимир Ильича астунă çынсемпе тĕл пулать. Пушă вăхăчĕ нумаях мар пулин те, сăвăсем çырма та ĕлкĕрет. Çырнисене мана вулавула кăтартать. Вăхăчĕ-вăхăчĕпе кăлăк чăххи пекех ĕçлетчĕ вара. Малтан эпĕ ку вăл унăн яшлăх чирĕ кăна тесе шутланă. Часах акă Шупашкартан пысăк гонорар куçарса пачĕç çакскере. Çĕнĕ кĕнеки тухнă иккен! Çакăн хыççăн ĕнентĕм вара çамрăк педагог çине тăрсах поэзи вăрттăнлăхне алла илнине, – каласа паратчĕ пире Андрей Иванович. Хăй кантăкран кулса пăхакан çурхи хĕвел пекех çиçсе илетчĕ.

***

1956 çулта мана Шупашкара çамрăк çыравçăсен канашлăвне йыхрав турĕç. Чăвашсен шĕкĕр хулинче унччен маларах пĕр хутчен пулса курнăччĕха. Ун чухне эпĕ хамăр ентеш-писатель Владимир Садай патĕнче чарăннăччĕ. Çавăн чухнех А.Артемьев, Илпек Микулайĕ, Уйăп Мишши, Иван Пиняев писательсемпе тĕл пулни тарăн йĕр хăварнăччĕ. Ара, эпĕ чĕрĕ писательсене пуçласа курнă-çке-ха. Кĕнеке çыракансем маншăн яланах тĕлĕнмелле асамлă чунлă çынсем пек туйăнса тăратчĕç. Ку канашлура тăван литературăн мĕн пур çăлтăрĕ пулмалла. Пире, аякран килнисене, «Атăл» хăна çуртне вырнаçтарчĕç. Çавăн чухне пуçласа курнăччĕ те ĕнтĕ эпĕ Ухсай Яккăвне. Çапах та паллашасси ларусен залĕнче мар, каярах пулчĕ.

Канашлу вĕçленнĕ хыççăн хăна çуртĕнче пĕр номерте вырнаçнă Пăрачкав вырăсĕ Владимир Грибанов поэтпа «Ан хумхан, çăкалăх» юрă авторĕ Федор Тихонов (пысăк ал çырăвĕнчен унăн çав сăввине пичете пама суйласа илнĕччĕ) тата темиçе çамрăк автор урамра ăнсăртран Ухсай Яккăвĕпе тата унăн мăшăрĕпе, Мария Дмитриевнăпа, тĕл пултăмăр. Яков Гаврилович пире хăйсен хваттерне йыхрав турĕ. Ун чухне вĕсем «Атăл» хăна çуртĕнчен инçех мар пурăнатчĕç. Самантран эпир вĕсем патне çитсе те тăтăмăр. Тараватлă хуçасем пире сĕтел хушшинех лартрĕç. Вĕри шӳрпе антарнă май Мария Дмитриевна мăшăрĕн мăйне шурă салфетка çыхса ячĕ, пире пурсăмăра та «вăтанмасăр, килти пек» апатланма сĕнчĕ.

Эпĕ хваттер ăш-чиккине тишкеретĕп. Пысăк та çутă пӳлĕм. Стена çинче поэтăн Макаров художник пир çине çуллă сăрпа ӳкернĕ пысăк портречĕ. Çав портрет репродукцине «Ялав» журналта курнă пек астăватăп. Залра пианино та пур. Ухсайăн икĕ хĕр ача иккен. Эпир пырсан вĕсем юнашар пӳлĕме кĕрсе кайрĕç.

Кĕрекере шăкăл-шăкăл калаçса ларнă май Яков Гаврилович пирĕн çинчен тĕплĕн ыйта-ыйта пĕлчĕ. Шăпах çавăн чухне аса илтертĕм те ĕнтĕ эпĕ ăна Ульяновскри чăваш шкулĕнче пĕрле ĕçленĕ тусĕ çинчен.

– Ирбахтин? Андрей Иванович? Пĕлмесĕр! Епле пĕлес мар-ха? Питĕ лайăх тусчĕ вăл. Пурăнаççĕ тетĕн? Çемйипех-и? Салам кала, эппин, манран, – хаваслансах кайрĕ Яков Гаврилович.

Чĕмпĕр тăрăхне аса илме юрататчĕ вăл. Кун пек чухне сăн-сăпачĕ уйрăмах çуталса илетчĕ.

Сăвăç Ульяновск литераторне П.Бейсова лайăх пĕлетчĕ, Николай Благов поэта кăмăллатчĕ.Ульяновскри радиопа телевидени комитечĕн председателĕнче нумай çул ĕçленĕ Илья Николаевич Милюдина кашнинчех асăнатчĕ. Кăна та вăл вĕрентнĕ иккен. Унăн Ульяновскри ытти тусĕ хушшинче «Ульяновская правда» хаçатра ĕçленĕ Игорь Антонович Хрусталев журналист, КПСС обкомĕн секретарĕ пулнă Владимир Николаевич Сверкалов ячĕсене асăнмалла. Юлашки вăхăтра ăна истори наукисен кандидачĕ Жорес Трофимов тĕпчевĕсем кăсăклантаратчĕç. Ятлă поэт ман енĕпе тимлĕ пулнине те çак сăлтавпах ăнлантарса памалла мар-ши? Эпĕ хампа пĕрле яланах «Чĕмпĕр сывлăшне» илсе çӳренĕ-çке-ха.

Çавăнтанпа эпĕ Шупашкарта кашни çул тенĕ пекех пулнă. Писательсен пухăвĕсене, съезчĕсене пырса çӳренĕ. Отпуск вăхăтĕнче вара çырнă япаласене хаçат-журнал редакцийĕсене е кĕнеке издательствине леçме пырсан темиçешер кун та пураннă. Çавăн чухне Яков Гавриловича тăтăш курнă, писательсем хушшинче те, трибуна умĕнче те, Союз çуртĕнче те, редакци пӳлĕмĕсенче те, ĕç сĕтелĕ хушшинче те, урамра та. Манпа вăл кашнинчех шăллĕпе калаçнă пек кăмăллăн калаçатчĕ, асăрхаттаратчĕ, канаш паратчĕ, чĕнме те яланах «шăллăм» тетчĕ.

— Ăçта чарăнтăн, шăллăм? Хăна çуртне-и? Аван. Хваттерсенче çынсене чăрмантарса ан çӳре, — тетчĕ те тӳрех Чĕмпĕр хыпарĕсене ыйтса пĕлме тытăнатчĕ. Юлашкинчен, паллах, калаçу литература çине куçатчĕ. Яков Гаврилович, хăй пысăк сăмах ăсти пулнăран, ыттисен пултарулăхне те çав шая хурса хаклатчĕ.

— Мĕн çыран-çĕмĕрен? Ал çырăвне илсе килтĕм тетĕн? Аван. Чĕлхепе тăрăшарах ĕçле. Инверсисене тĕрĕс тума вĕрен. Çырнисем вăрăмрах пулса тухнăн туйăнмасть-и сана? Кĕскерех çырма тăрăш. Эпĕ пысăк калăплă произведенисем пирки каламастăп. Чăваш литературин традицийĕсенче вĕсем тивĕçлĕ вырăн йышăнаççĕ. Çав вăхăтрах кĕскен çырса та пысăк шухăша палăртма пулать.

Сăмах май çи-пуçпа ĕç-пуç çинчен ыйтса пĕлме те манмастчĕ: «Чухăн пурăнмастăн-и, укçу çитет-и?»

— Ма кашне ҫыхмастӑн? Пальто тӑхӑнсан кашне те ҫыхас пулать. Ҫын умӗнче тирпейлӗ ҫӳреме тӑрӑш, чӑваш поэчӗ ятне ан яр, — терӗ пӗррехинче. — Санӑн кунта куҫса килмелле те ҫав... Тымарсем тарӑн кайнӑ тетӗн. Юрӗ. Унтах пурӑн. Эрех ӗҫместӗн-и? Ан ӗҫ!

Ленин урамӗнче тӗл пулни аса килет. Вӑл хӑйӗн хваттерӗнчен тухнӑ ҫеҫ, анаталла анать.

— Эсӗ ман патӑмаччӗ-и? Кайран кӗрсе тухӑн, халӗ обкома чӗнеҫҫӗ. Атя «Чувашия» хӑна ҫурчӗн буфетне, апат ҫитерсе ярам.

Апачӗшӗн вара маншӑн та хӑех тӳлерӗ. Ирӗксӗрлесех.

Поэт хӑй кӗнекисене парнеленӗ чух ҫырнӑ автографсенче те пирӗн сайра хутшӑнусен витӗмӗ палӑрать пек ман шутпа. Акӑ маншӑн хаклӑ йӗркесем: «Анатолий Ермилова — шӑллӑма. Я.Ухсай. Шупашкар. 28-XI-1956ҫ.» («Самана», 1956), «Ҫамрӑк тусӑма — Анатолий Ермилова. Я.Ухсай. 25-IX-1958» («Кӗлпук мучи», 1958), «Молодому талантливому поэту Анатолию Ермилову. Я.Ухсай. 25-IX-1958» («Дед Кельбук», «Художественная литература» издательство, 1956), «Юман шӑллӑма ырӑ ҫеҫ сунса — Я.Ухсай. Апрель, 2.1974 ҫ.» («Ача чухнехи ҫӑлтӑрӑм». Трилоги. 1973 ҫ.), «Юман шӑллӑма унӑн йӗкелӗсем шултра та тутӑ пуласса шанса. Я.Ухсай, 1974 ҫ. Шупашкар» («Суйласа илнисем», 1 том, 1971ҫ.), «Юман шӑллӑма шыв ӗҫни эрехрен усӑллӑрах тесе — Я.Ухсай. Шупашкар. Апрель,1974» («Ҫул ҫӳренӗ чух ҫырса пынӑ кӗнеке», 1966 ҫ.), «Чунӗпе те ӑсӗпе илемлӗ, тӗреклӗ Юман тусӑма — Я. Ухсай. Шупашкар. 20.IX-1983 ҫ.» («Суйласа илнисем». 11 том, 1975 ҫ.), «Анатолию Юману в память об Ульяновске. Я.Ухсай. 2 апреля 1974 г.» («Избранное» Мускав, «Художественная литература» издательство, 1973 ҫ.), «Анатолию Юману по-дружески — Я.Ухсай. 20 сентября 1984 г.» («Избранное», Мускав, «Художественная литература» издательство, 1983), «Юман тусӑма. Я.Ухсай. 16.11. 1980» (К.Иванов. «Избранное». «Советская Россия» издательство, 1974 ҫ.).

Ахальтен мар ӗнтӗ Союза кӗме шутланӑ май эпӗ чи малтан Яков Гавриловичпа канашласа пӑхма шутларӑм. Вӑл ку шухӑша ырласа сӗнӳ хутне ҫырупа ярса пачӗ, ҫавракa та вӗтӗ сас паллисемпе ҫырнӑ йӗркесене хумханса вуласа тухатӑп. Акӑ вӑл:

«За последнее десятилетие в чувашской поэзии весьма заметно бросается в глаза, тревожит душу количественный рост профессиональных авторов, ставших коренными горожанами, изредка по творческим командировкам Литфонда и путевкам Бюро по пропаганде литературы выезжающих в деревню, и осенью, и зимою воспевающих красу деревенской весенней природы и соловьиные трели. Такой количественный рост порождает низкий качественный уровень стихотворной продукции, язык становится и вялым, теряется смысловой вес слова, трескучие стихи вытесняет эпический жанр, что призван показывать трудовые и психологические характеры людей, богатырский духовный размах народа.

В количественном росте творцов чувашской поэзии заметно выделяется Анатолий Ермилов (его литературный псевдоним Юман). Обещает он быть

не стихотворцем, а поэтом в настоящем смысле этого слова. Работая в редакции районной газеты и находясь в самой народной гуще, он продолжает по содержанию и форме гражданственности Константина Иванова.

Я не стану перечислять названия его книг, рекомендую его в члены СП СССР, прошу предостеречь свое творчество от ломки строя языка, ради ритмы и рифмы не губить стихи и поэмы инверсиями, с совестью, и уважением, любовью относиться к родному языку. Это будет и душевно, и трепетным отношением и к своему народу, творцу всех духовных сил, в том числе и языка.

Псевдоним Юман, что значит Дуб, обязывает Анатолия творить и чеканить стихи ядреные, как желуди.

Я.УХСАЙ, член СП СССР с 1938 г.
7 августа 1977 г.»

Ятлă сăвăçăмăр ман пирки калама çапла ăшă сăмахсем тупни хавхалантарчĕ те, çунатлантарчĕ те. Хăй вăл литературăна чи сăваплă ĕç вырăнне хурса хаклатчĕ. Сăвă таврашне чĕре витĕр кăлармасăр аллине перо тытман. Шедеврсем ахаль çуралмаççĕ. Ку такама та паллă. Сăмах ăсти пулнă май, ыттисенчен те çирĕп ыйтатчĕ пиччемĕр. Калас тенине чăнлăха тĕпе хурса, яланах тӳррĕн калатчĕ. Хăй шухăшне нимĕнле авторитет умĕнче те улăштарман. Ăсталăх енĕпе яланах принциплă пулнă. Унăн кулăшпа хутăш каланă сăнарлă сăмахĕ яланах тĕл тивнĕ. Çакна ăна пĕлнĕ çынсенчен чылайăшĕ курса ĕненнĕ темелле.

Çапах та çитмĕлмĕш çулсенех таврăнар-ха. Ухсай Яккăвĕн авторитетлă сăмахĕ хыççăн та Союза кĕрес ыйту час татăлаймарĕ. Ун чухне влаçра паракансен чурăслăхне тӳссе ирттермен çыравçă сахал пулнă-и, тен. Ман тĕле те йăтăнса аннăччĕ унашкал тамаша. Кун пек чухне ыйтăва татса паракансем сĕнӳ хучĕсене вуласа та пăхман пулас. Шыв айĕнчи чул-тумхахсене сирес тесе сахал мар вăй хума тиврĕ. Çавна май «кивелнĕ» сĕнӳ хучĕсене çĕнетме Шупашкара тепĕр хут тухса кайрăм. Ухсай пичче патне те кĕрсе тухрăм.

— Унччен каланă хăш-пĕр сăмахне улăштармалла мар-ши? Халĕ унченхи шайран ӳсĕмĕ ытларах сисĕнет, — тесе ыйтрĕ вăл çыру сĕтелĕ хушшине ларма хатĕрленсе.

— Ытлашши-мĕнĕ çук пуль унта. Тавах ăс вĕрентнĕшĕн, — терĕм кăна.

— Ну, юрĕ апла пулсан. Ырă сунатăп сана! — çак сăмахсемпе вăл сĕнӳ хутне тепĕр хут çырма ларчĕ. Çав кун Яков Гаврилович уйрăмах уçă кăмăллăччĕ. Ĕç хучĕсене аяккалла хурсах манпа калаçса ларма вăхăт тупрĕ. Хăй çинчен каласа кăтартрĕ. Твардовскипе епле паллашни, вăл «Нарспи» поэмăна редакцилесе Мускавра кăларма пулăшни çинчен. Яланхи пекех, хăй хĕрсех ĕçлет иккен. Çырнисен пуххи валли ал çырăвĕ хатĕрлемелле, кун-çул тӳпинчен аса илмелли те çук мар. Поэт архивĕ калама çук пуян. Çырусем, хаçат-журналтан касса кăларнисем... Вĕсем пурте иртнĕ асран кайми çулсене аса илтереççĕ. Акă Твардовский çырăвĕсем. Хăй вăхăтĕнче кирлĕрен çӳретнĕскерсем халĕ ĕнтĕ хаклă реликвие çаврăннă. Кайрантарах Твардовскин асăннă çырăвĕсем пичетре те тухрĕç. Акă Николай Старшинов паллă поэт

ҫӗнӗ сăвă пуххи ярса панă, унта вăл куҫарнă Яков Гаврилович сăввисем те пур...

Папка ăшӗнчи хутсемпе ҫырусене иле-иле кăтартнă, вуланă хыҫҫăн каялла тирпейлесе чикнӗ май Яков Гаврилович сасартăк, тем аса илнӗн е тӗрӗсленӗ пек, мана кӗтмен ҫӗртен ыйту пачӗ:

– Сăввусене хăҫан ҫыратăн?

– Ирхине, – пулчӗ хуравăм. – Ку вăхăтра шухăшсем те уҫăмлă, ӗҫ те калкал пырать.

– Питӗ тӗрӗс тăватăн, – савăнăҫлăн килӗшрӗ вăл, – эпӗ хам та ирпе ӗҫлеме кăмăллатăп. Ҫӗрле вулама меллӗрех...

Юлашкинчен Яков Гаврилович хăйӗн Ульяновскри тусӗсене аса илчӗ. Ку ҫеҫ те мар, вӗсем патне кӗске запискăсем ҫырса мана кӗртсе е ҫырупа ярса пама ыйтрӗ. Халӗ хăш-пӗр адресачӗсем те ҫук ӗнтӗ, сыввисенчен ирӗк ыйтса эпӗ хăш-пӗрне илсе кăтартма пултаратăп:

И.Н.МИЛЮДИНА

«Хаклă Илья!

Кăҫалхи май уйăхӗнче Константин Иванов ҫуралнăранпа 90 ҫул ҫитет. Ҫавна май эфирта сасă кăларсан, радио итлекенсемпе телевизор куракансене ҫав чаплă кун ҫинчен аса илтерсен аванччӗ, ху та статья ҫыр.

Санăн Я.Ухсай. 1980 ҫулхи февралӗн 16-мӗшӗ.»

Н.Н.БЛАГОВА

«Хаклă Коля!

Эсӗ ман ҫырăва хуравламарăн. Ҫакă мана эсӗ мăн кăмăлланнă, хăвна «Эпир, Николай, Ульяновск гражданинӗ, Саратов поэчӗ» евӗр чӗнме пуҫламан-ши тесе шутлама сăлтав пулса тăрать...

Часах сан пата манăн тусăм Коля Старшинов пырса ҫитет.

Санăн Я.Ухсай.»

И.А.ХРУСТАЛЕВА

«Хаклă Игорь!

Эсир питех те ӗҫлӗ ҫын пулнине шута илсе ҫакна асăрхаттарам, кăҫалхи май уйăхӗнче Константин Иванов ҫуралнăранпа 90 ҫул ҫитет.

Тахҫанах Ульяновска ҫитсе курас кăмăл пур. Ман ятран Сверкалова пуҫ тай. **Эсӗ** *ҫине куҫрăм, капла шанчăклăрах, сăмахӗ чӗререн тухать.*

Чӗререн юратса Я.Ухсай. 1980 ҫулхи февралӗн 16-мӗшӗ.»

Ҫав кунсенче Яков Гаврилович Ульяновскра пурăнакан историк-тӗпчевҫӗ, Ульяновсен ҫемйи ҫинчен ҫырса кăларнă йышлă кӗнекесен авторӗ, истори наукисен кандидачӗ Жорес Александрович Трофимов ӗҫӗсемпе интересленетчӗ. Анчах хăйпе паллашма ӗлкӗрейменччӗ-ха. Ҫырма аллине ручка тытнă май манран: «Ашшӗ ячӗ еплеччӗ-ха унăн?» — тесе ыйтрӗ. Эпӗ те ҫийӗнчех астуса илеймерӗм. Юлашкинчен Яков Гаврилович аптрасах ӳкмерӗ,Чăваш Ен йăлипе ҫапларах ҫыпăҫтарса хучӗ:

«Хаклă Трофимович юлташ!

Сирĕнпе тахçанах тĕл пулса Чĕмпĕр çинчен калаçасшăн. 1929-1930 çулсенче эпĕ Ульяновскра ĕçлерĕм, Ульяновсен çемйи çинчен материалсем пухрăм. Манра Ленин çинчен сана кирли те çук мар. Чăнах та, халăх хушшинче çӳрекен легендăпа çыхăннă япала ĕнтĕ.

Сирĕн Я.Ухсай».

Тепĕр виçĕ çултан Ульяновска пырса тухсан Яков Гаврилович «Ульяновская правда» хаçат редакцийĕнче Жорес Александрович Трофимовпа курса калаçма пултарчĕ. Хăйсен юратнă ĕç-пуçĕ çинчен чылайччен калаçса ларчĕç вĕсем. Çав кун пирĕн калаçу та вăраха тăсăлчĕ. Чĕмпĕртен Шупашкара, Шупашкартан Мускава çитрĕмĕр, çул тăршшĕне те, вăхăт талккăшне те çывăхлатрăмăр,шухăш-ĕмĕтсемпе çунатлантăмăр.

...Çу уйăхĕн варри. Хĕвеллĕ уяр кун. Эпĕ ĕçрен тин çеç кăнтăрлахи апата таврăнтăм. Килте никам та çук. Газ плити умĕнче кăштăртатнă хыççăн сĕтел хушшине ларма ĕлкĕртĕм çеç, такам чӳречерен шаккарĕ. Пăхатăп та, пĕрле ĕçлекен юлташăма, вырăс хаçачĕн журналистне Николай Гурьянова паллаcа илетĕп. Эпир унпа пĕр пӳлĕмрех ларатпăр-ха. Уйрăласса та тин çеç уйрăлнăччĕ. Халĕ акă ман хыççăнах вĕçтерсе çитнĕ. Тем пулман пуль те?

— Юман, чазырах! Хăназем бур! — тет çакскер. — Ухсай приехал!..

Шупашкар хăнисене эпир тахçанах кĕтеттĕмĕр-ха. Ĕçĕ акă мĕнре. Чăвашкасси ялĕнче иртнĕ ĕмĕр вĕçĕнче И.Я.Яковлев пуçарнипе туса лартнă шкул пур. Аслă патриархăмăр тăрăшнипе е вăл тӳрремĕнех уçнă шкулсем пирĕн тăрăхра пĕрре кăна та мар. Чăвашкасси шкулне илсен, ял-йыш çине тăрса ыйтнипе кунта И.Я.Яковлева чысласа Асăну хăми уçма йышăннă. Тĕрлĕ сăлтава пула ĕçĕ вăраха тăсăлчĕ. И.Я.Яковлев çуралнăранпа 135 çитнĕ май вара ял-йыш уява хатĕрленчĕ. Чăваш çĕршывĕнчи культура ĕçченĕсене йыхравланăччĕ Яковлев кунне палăртма. Чăваш халăх поэчĕ Ухсай Яккăвĕ те килме кăмăл турĕ. Çак хыпар пурсăмăра та савăнтарчĕ, паллах. Районта ăна астăвакансем те сахал мар. Вăл вĕрентсе кăларнă, паян та ыр-сывă пурăнакан ентешсене эпир çирĕме яхăн шутласа кăлартăмăр. Вĕсене пурне те тĕл пулăва пыма йыхравларăмăр. Эпир шутланă тăрăх хăнасем ыран килсе çитмеллеччĕ. Халĕ акă...

Утнă çĕрте утса, чупнă çĕрте чупса тенĕ пек редакцие вирхĕнсе çитетĕп. Редакци умĕнче хура «Волга» ларать. Ку — хăнасен «кӳми». Вĕсене эпĕ редактор пӳлĕмĕнче тупатăп. Хама лăпкăнрах тытма тăрăшса сывлăх сунатăп. Ухсай пиччемĕр çулсен йывăрлăхне парăнмасть-ха. Хăмăр костюмпа вăл. Хура çӳçĕ чăпăрланнă пулин те, пичĕ-куçĕ хаваслăхпа çиçет. Яланхи пекех сăмаха кĕскен тата-тата калаçать. Малтан вĕсене виçсе пăхать тейĕн. Çитменнине хаçатсенче куллен пичетленсе «якалса çитнĕ» сăмахсем мар вĕсем, халăх ăсĕнчен тымар илнĕскерсем, сĕткенлĕ те асра юлаканскерсем.

Пирĕн калаçу пулас уяв çинчен. Яков Гаврилович чи малтан хăйĕн çамрăклăхĕпе çыхăннă Ульяновск хулине çитсе курасшăн иккен, çавăнпа ытти хăнаран маларах тухса килнĕ.

Редактор пӳлĕмĕнче Яков Гавриловичпа пĕрле икĕ çамрăк ларать. Пĕри

1983 çул. Чӗмпӗр облаçӗнчи Чӑнлӑ районӗнчи Чӑвашкассинчи И.Яковлев кунӗ. Сулахайран сылтӑмалла: А.Юман, Çӗнӗ Улхашри вӑтам шкул директорӗ П.Ильдемендеев, Ухсай Яккӑвӗ, «Ульяновская правда» хаçат редакторӗн çумӗ И.Хрусталев, ялти колхоз председателӗ В.Енилов

— «Советская Чувашия» хаçатри культура пайӗн пуçлӑхӗ, Ухсай Яккӑвӗн «Тутимӗр» трагедине вырӑсла куçарнӑ эпӗ лайӑх пӗлекен Аристарх Дмитриев писатель тата «Коммунизм ялавӗ» хаçат фотокорреспонденчӗ Юрий Дмитриев иккен.

Калаçу вӗçленнӗ хыççӑн хӑнасене чи малтанах редакципе юнашарах вырнаçнӑ столовӑйне ертсе каятӑп. Апатланса тавраннӑ тӗле редакци умне кунта ӗçлекенсемпе типографи рабочийӗсем хӑпса тухрӗç. Пурте ятлӑ сӑвӑçа курса калаçасшӑн. Асӑнмалӑх сӑн ӳкерттертӗмӗр.

Хулара эпир чи малтанах сӑвӑç пӗлӗшне — «Ульяновская правда» хаçат редакторӗн çумне Игорь Антонинович Хрусталева шыраса тупрӑмӑр. Пӑртак калаçса ларнӑ хыççӑн вӑл пире хаçат редакторӗ патне ертсе кӗчӗ. Паллаштарма. Хӑй йӗркипе сӑмах Чӗмпӗрти чӑваш шкулӗн реставрацилеме пуçӑнакан комплексӗ çинчен пычӗ. Игорь Антонинович реставраторсен ӗçӗ-хӗлӗ епле пынине лайӑх пӗлет-мӗн. Кирлӗ çӗре шӑнкӑравларӗ кӑна — специалистсенчен пӗри редакцие çитсе те тӑчӗ. Пӑртакран пирӗн йыша Жорес Александрович Трофимов тӗпчевçӗ хутшӑнчӗ.

Чӗмпӗрти чӑваш шкулӗ... Иртнӗ ӗмӗртенпех вӑл тӗрлӗ ӑрури чӑваш чӗринче шанчӑк та ырӑ туйӑмсем çуратнӑ, çунатлӑ ӗмӗтсемпе хавхалантарнӑ. Мӗнех вара, кӗтни сая каяман! Ырӑ вӑрлӑхран тулӑх та патвар хунавсем шӑтса тухнӑ та...

Нумай ырӑ туйӑм çуралчӗ чӗресенче чӑваш литературипе культурин малтанхи çӑлтӑрӗсене çӗкленӗ сукмаксемпе çӳренӗ май. Хальлӗхе кунта шӑплӑх хуçаланать, ӗлӗкхи ешӗл çереме вӗлтӗренпе хупах сырса илнӗ, çурчӗсем юхӑнса çитнӗ, пушӑ е ваннӑ чӳрече кантӑкӗсем витӗр çил тӑлӑххӑн вылять. Çапах та ку вӑхӑтлӑх сырланӗ кӑна. Çамрӑк ӑру ӑс-тӑнӗпе типтерлӗхӗ часах çак кӗтесре çӗнӗ пурнӑç хӑватне чӗртсе ярӗç, кунта каллех халӑх юххи килсе çапӗ. Çав самант килсе çитесси нумай юлман ӗнтӗ. Пире Константин Ивановӑн шӑпчӑк сасси, Федор Павловӑн асамлӑ сӗрме купӑсӗ тепӗр хут янраса кайнӑнах туйӑнчӗ. Халӑх асне яланлӑхах кӗрсе вырнаçнӑ ытти çутӑ сӑнара

Я.Ухсай уяв хăнисем хушшинче. 1983 ç.

та вăратса çӳреремĕр эпир кунта. Уйрăмах Ухсай пиччен аса илмелли тупăнсах тăрать.

— Ак çав çуртра эпĕ хваттерте пурăннă, — каласать Яков Гаврилович шкул картишĕ çумĕнчи сар сăрпа сăрласа лартнă кивĕ йывăç çурт умĕпе иртсе пынă май. Малалла утатпăр.

— Ак çак çуртра эп астăвассах лавккаччĕ, — терĕ сăвăç хавхаланса.

Вăл тунсăхласа ларакан, кивелсе çитнĕ, шупка хĕрлĕ тăмпа сăрланă чул çурта кăтартрĕ. Икĕ хутлă çурт... Тинкеререх пăхсан малтан вăл пĕр хутлă çеç пулнине тавçăрса илме йывăр мар, иккĕмĕш хутне, чăнах та, кайран çĕклесе лартнă иккен. Вăл малтанхинчен тĕсĕпе те уйрăлса тăрать. Яков Гаврилович пире шухăшлăн çапла пĕлтерчĕ,

— Çак лавккана Ульяновсен няни — Варвара Григорьевна Сарбатова — краççын туянма çӳренĕ...

Кивĕ çуртра халĕ те лавкках иккен. Кантăкĕнчен канфет-пĕремĕк курăнать. Эпир пынă чух апата хупнăччĕ, шала кĕрсе курайман мăр.

Сăмах Мария Александровна Ульяновăна Сызране леçнĕ паллă мар чăваш çинчен хускалать.

— Паллă мар? Паллă унăн ячĕ. Вăл Саврăшпуç чăвашĕ Кирилкке пулнă,— тесе çирĕплетет Яков Гаврилович.

Тĕпчевçĕсем Яковлевăн малтанхи хваттерне те тупса палăртнă. Çав шурă та пĕчĕк чул çурт патне пырса пăхатпăр. Вăл Иван Яковлевичăн тĕп хваттерĕнчен инçех мар вырнаçнă. Специалист-реставратор пулас ĕçсем çинчен тĕплĕн, ăнланмалла каласа кăтартать.

Акă вăл,Чĕмпĕр вучахĕ! Эпир унăн варринче тăратпăр. Çакăнтан таврари чăваш ялĕсене ăслăлăхпа пĕлӳлĕх кăварĕ сирпĕннĕ. Вăл ăста ӳкнĕ — унта амаланса тĕттĕмлĕхле мĕскĕнлĕхри çынсен чĕрисене хĕмлентернĕ, малал-

ла чĕннĕ, çутталла, пĕлӳ патне ăнтăлма хистенĕ. Çакна палăртма кăмăллă, вăхăт иртнĕçемĕн чăвашсен малтанхи юратăвĕ — Чĕмпĕрти чăваш шкулĕ, унта юп курса вăй илнĕ яш-кĕрĕм сасси манăçа юлмасть, тепĕр хут çывăхлансах пырать.

— Хамăр ĕçе вĕçлесен килсе курăр кунта, — тет реставратор, хыткан ӳт-пӳллĕ те сăмси урлă çутă пайăркасенчен хӳтĕленмелли çăмăл куçлăх уртса янă вăтам çулсенчи арçын. Тумланасса та вăл çуллахи чи шăрăх кунри пек çăмăл тумланнă, çийĕнче кĕске çанăллă улача кĕпе, лайăх якатнă çутă шăлавар...

Шкул картишĕнчи улăп тăприне аса илтерекен тăвайккипе час-часах анса хăпарма тивет пире. Ку ватă çыншăн çăмăлах мар. Çавăнпа Яков Гавриловича час-часах хулĕнчен тытса пулăшма тивет. Курни-илтни ăна хумхантарнине туйса илме йывăр мар. Ăшшăн сыв пуллашрăмăр эпир Сĕве хĕрринчи улăп тăпри пек сăрт çинчен тăван халăхăмăра çутта кăларнă аслă çын халалласа хăварнă хаклă Чĕмпĕр вучахĕпе.

...Тепĕр кун, 1983 çулхи çу уйăхĕн 13-мĕшĕнче, эпир Шупашкар хăнисемпе пĕрле Чăвашкассине пырса çитетпĕр. Аякри хăнасем килнине кура ялти шкула халăх пухăнма пуçларĕ. Часах урам çын юххипе пĕвенсе те ларчĕ. Яков Гавриловича ял халăхĕ сырса илнĕ. Вĕсем хушшинче вăрçăпа ĕç ветеранĕсем нумай. Пăртакран Шупашкартан хăнасен тепĕр пысăк ушкăнĕ килсе çитрĕ, вĕсем — паллă çыравçăсемпе сцена ăстисем, ăсчахсем... Пурте пухăнса пĕр-пĕринпе паллашса çитсен, шкул çуртне курса çаврăнсан чаплă митинг пуçланчĕ. Унта хумхануллă сăмахсем сахал мар пулчĕç. Шкул стени çине мрамор хăма çакрăмăр, «Шкул çуртне чăвашсен паллă просветителĕ И.Я.Яковлев 1896 çулта никĕсленĕ».

Çакăн хыççăнах шкулта класс-музей уçăлчĕ. Унта шкулпа тата И.Я.Яковлевпа çыхăннă паха документсем упранаççĕ. Официаллă пай вĕçленнĕ хыççăн хăнасем асăнмалăх сăн ӳкерттерчĕç. Юлашкинчен шкул директорĕ Мария Михайловна Бикмендеева хăнасене ятарласа тунă кĕнекене автографсем çырма сĕнет. Унта паянхи кунччене Яков Гаврилович çырса хăварнă йĕркесем упранаççĕ, «Чăвашкасси шкулĕнче ăна хаклă ят панă кун пултăм. Пĕчĕк ачасем юрлани питĕ тĕлĕнтерчĕ. Я.Ухсай, Май, 13.83».

***

«Редакцие çӳресси те писатель ĕçех», — тесе вĕрентнĕ çамрăксене Корней Чуковский. Кăна эпĕ халĕ «Литературная Россия» хаçатра вуласа пĕлтĕм. Чĕрепе хам та тахçанах туйнă-ха. Периферии тунсăхĕ — манăн ĕмĕрхи чир. Çавăнпа чĕрĕ çыравçăпа тĕл пулса калаçма тивсен эпĕ кашнинчех ача чухнехи пекех савăнатăп. Анчах райхаçатран кирлĕ чухне хăпса тухма йывăртарах.

Шупашкара пĕр вăхăт вăрах каяймарăм. Яков Гавриловичран хăйĕнчен те хыпар-хăнар тавраш пулмарĕ. Çавăнпа тĕп хуламăра çитсен кĕрсе тухма шутларăм. Тинех паллана хваттер алăкĕ умĕнче хумханса тăратăп: «Килте-ши, çук-ши?» Шăнкăрав кнопки çине пусатăп. Алăк уçăлчĕ те мана поэт хăй мар, Оля хĕрĕ кĕтсе илчĕ.

— Атте чирленĕ-ха, канать. Тин çеç сывăрса кайрĕ. Кайрантарахпа кĕрсе тухăр, — терĕ вăл мана палласа илнĕ хыççăн.

Анчах çак калаçу хыççăн та эпĕ Яков Гаврилович йывăр чирленине пĕлмен. Çавăнпа каланă вăхăтра пырсан, вăл вырăнпах выртнине курсан, питех те тĕлĕнтĕм. Икĕ арçын хирĕç тухрĕç. Эпĕ вĕсене палламастăп. Вĕсем кайсан Ольга Яковлевна мана тĕпелелле иртме сĕнчĕ. Иртетĕп. Яков Гаврилович хăй кабинетĕнче вырăн çинче выртать. Куçне вăйсăррăн хупнă. Шурă простынь, шурă кĕпе, чăпарланса шуралнă çӳç... Пичĕ-куçĕ хĕç пек çӳхелнĕ. Яков Гаврилович куçне уçрĕ.

— Епле-ха капла, Яков Гаврилович? Мĕскер пулчĕ? — тетĕп.

— Эпĕ чылайранпа ĕнтĕ чирлĕ... Пĕр хушă пульницара та выртрăм. Халĕ акă килте... Çырăвна хуравлаймарăм та... — терĕ вăл йăвашраххăн эпĕ сывлăх суннă хыççăн.

Юнашарах тенкел çине лартăм. Çире — Ольга Яковлевна панă шурă халат. Калаçасса сăвăç-пиччеçĕм асапланса калаçать. Вăхăтран вăхăта куçне хупсах илет.

— Мĕнле пурăнать унта пирĕн директор? — терĕ вăл сасартăк.

Кам çинчен сăмах пынине эпĕ çийĕнчех ăнланаймарăм.

— Чăвашкассинчи Яковлев шкулĕн директорĕ... Ячĕ мĕнлеччĕ-ха... — аса илме тăрăшрĕ вăл.

— Э-э... Мария Михайловна Бикмендеева çинчен-ха эсир, — тавçăрса илетĕп тинех.

— Ара, çаплаччĕ çав.

— Вăл маттур-ха, тăрăшать. Ыр-сывах. Сана салам каласа ячĕ, — тетĕп.

— Хастарлăхĕ çителĕклĕ ун. Пурте ун пек вăй хурсан аванччĕ те... Сывлăхĕ тĕреклĕ тетĕн... Юрать... Халăхăмăр лайăх çынсемпе пуян. Салам кала хăйне те...

Яков Гаврилович ӳсĕркелесе илет. Сывлăш çавăрнă хыççăн Ульяновска аса илчĕ.

— Мĕн çĕмĕреççĕ унта чĕмпĕрсем?..

— Николай Благов съезда кайса килнĕ терĕç, — пĕлтеретĕп хам илтнине. (Ун чухне Мускавра СССР писателĕсен черетлĕ съезчĕ хăйĕн ĕçне тин çеç вĕçленĕччĕ).

— Кунхинче эп каяймарăм... Илтрĕн-и?.. Мана правлени членне суйланă...

Кун çинчен эпĕ ирхине çеç «Литхаçатра» вуланăччĕ-ха. Çавна май Яков Гавриловича чĕререн саламларăм. Поэт юлашки вăхăтра «Чĕмпĕр» романпа ĕçленине пĕлсе тăрса (уйрăм сыпăкĕсем «Тăван Атăл» журналта çапăнса тухнăччĕ) ăна çырса пĕтернипе-пĕтерменни çинчен ыйтса пĕлтĕм.

— «Чĕмпĕр» вĕçленеймесĕрех юлать, — терĕ те вăл каллех куçне хупрĕ.

Чирлĕ çынна тек калаçса ларма йывăррине туйса сыв пуллашма васкарăм, ăна тĕрĕс-тĕкел сывалма ырă сунтăм. Кĕтнĕ пек пулса тухаймарĕ...

Темиçе кунтанах килсе çитрĕ çав хăрушă хыпар. Мана вăл аякра, хам ĕçлесе пурăнакан вырăс ялĕнче хăваласа çитрĕ. Кун пек чухне ахаль сăмахсем вăйсăр. Ирĕксĕрех алла ручка ярса илтĕм. Çав самантрах çак реквием йĕркисем çуралчĕç:

УХСАЙ ЯККĂВНЕ АСĂНСА

I

Эп вырăс хушшинче ÿссе çын пултăм,
Эп вырăс ялĕнче ĕçлетĕп халь.
Хама пĕччен туймарăм нихăш çул та, —
Парса тăрать юлташлăх-туслăх хал.

Пĕр палламан çынни те — манăн тусăм,
«Ухсай» тесе калатăп çеç ятна.
Пароль е паспорт пек, кÿрет вăл усă, —
Ку комплимент пулмарĕ, ан ятла.

Çапла... Калатăп эп кĕскен кăна та,
Пĕр ят кăна, ансат çеç хушамат.
Анчах унра чунпа туйса тăратăп
Ман халăха палăртакан хăват.

Сăпайлă та ĕçчен ман паттăр халăх,
Кĕлпук хаваслăхĕ çиçет унра.
Сăмах асамĕ — ĕмĕр асăнмалăх,
Ахальтен мар эс ху та халăхра.

II

Çырусенче мана эс «шăллăм» теттĕн,
Хуравласа хыпар пĕлтерне май.
Эп вĕсене чун-чĕререн кĕтеттĕм,—
Поэзи улăпĕ çырать — Ухсай!

Тăванлатать ют çынсене поэзи,
Кĕçĕннисемшĕн пур «пичче» сăмах.
Эй, йывăр та иккен çыравçă ĕçĕ,
Шăпи те çăмал мар иккен, чăнах.

Пĕччен чухне пуссах çитет-çке тунсăх,
Шала каять кунран кун çавă чир.
Ĕнĕрленмест йĕрке кăварлă чунсăр,—
Пиччепеле чухне патвар эпир.

Калас сăмаххине калать вăл тÿррĕн,
Сăмахĕ те, йĕпли, ун саншăн пур.
Ăна хыпсассăн та, кайран эс çÿрĕн
Таса чунпа хаваслă та маттур.

Сиплет мĕнпур ăншăртсенчен сăмахĕ
Ăна тытса-пăхса каланăран.

Чунна хуçса хумасть санне — сăна-ха, —
Ыраттарса илсен те хушăран.

Асли, пичче пулмашкăн питĕ йывăр,—
Ун хÿттинче пурне те çăмăлрах.
Калатпăр татăлса: «Пиччеçĕм, çывăр...
Ÿксессĕн те эс туйăнан çумрах».

Ху вырăнна çĕн ăрăва хăвартăн,
Сан йышлă шăллусем, Ухсай пичче.
Вĕсем пĕлеççĕ саптарма кăвар та,
Чĕртмешкĕн çулăм та çын чĕринче.

III

Ульяновск хăй еннех сана туртатчĕ,
Ильич çĕршывĕ, чи сăваплă ен.
Кунта поэтăн сарăлчĕ çуначĕ,
Китай пек сиплĕн, çирĕп те ĕлккен.

Пĕччен кăна-и вăл... Пĕрремĕш утăм
Кунта ман халăх тунă çутталла.
Малтанхисем чĕртсе хăварнă çутă
Шăллĕсене те витĕм памалла.

Ас ил: поэт юман пулса шавланă,
Чун йĕкелне те акнă вăл пĕлсе.
Çапла хунанă Иванов вăрманĕ,
Чăваш ене тăнланă тилмĕрсе.

Каш-каш кашларĕ Иванов вăрманĕ.
Çав вăрманта эс ÿсрĕн пит патвар.
Эс ху та пултăн чи лаштра юманĕ,
Пиччÿпеле çĕклентĕн юнашар.

Йĕкелÿсем те санăн пулчĕç тулăх,
Ĕрчет юман вăрманĕнче хунав.
Паян çавах пуçа усатпăр тăлăх,
Пĕрре те çăмăл мар-çке сансăр, ав.

IV

Килсен-кайсан кĕрсе тухаттăм ыррăн,
Чĕлхе тĕвви те салтăнатчĕ час.
— Пусăсенче епле ÿстертĕр тырă?
Мĕскершĕн Чĕмпĕр ен пач шарламасть...

Сăмах çине сăмах... Пуплешнĕ майăн
Çитеттĕмĕр инçе Мускав таран.
Шăкăлтатса лармашкăн иккĕн лайăх,
Пĕр-пĕринпе ун чух çеç çывхаран.

...Куннехинче утса тухмарĕ хирĕç,
Çыру та çыраймарĕ вăрахчен...
Ăна-мĕн пăталанă вилĕм чирĕ,—
Пĕлменччĕ те илтменччĕ эп унччен.

Поэт куçне уçса мана палларĕ,
Каллех сăмахĕ Чĕмпĕр ен çинчен...
Çаплах сӳнмен-ха ун чĕре кăварĕ, —
Паллană çыннисем ун чĕринче.

Юлашкинчен мана аса илтерчĕ:
— Чире пула çырмарăм эп вăрах...
Хăйне çаплах асаплантарчĕ терчĕ,
Хама тин туйрăм питĕ те хăрах...

—Тек эпĕ, тен, ура çине тăраймăп,—
Хуллен калать поэт сыв пуллашса,—
Ан манччĕ, шăллăм, ан тусамччĕ айăп...
Пехил, — тет вăл мана куçран пăхса.

Эп тав туса та ыр сунса кĕç тухрăм
Çак хăтлă та салхуллă пӳлĕмрен.
Пуçа эп шавлă урамра та усрăм —
Пичче кĕтсе илеймĕ ӳлĕмрен.

Çавах чĕремçĕм манăн çырлахмарĕ,
Шăпа приговорне вăл хирĕçлет.
Шутларăм эп: «Поэт вăл юман мар-и? —
Ӳксессĕн те пĕтмест чăн-чăн поэт».

1987 çулхи пуш уйăхĕ